

О. Мусиченко,

викладач кафедри кримінально-правових дисциплін
Миколаївського інституту права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЩОДО ПОНЯТТЯ ЗРОЗУМІЛОСТІ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНУ

Беззаперечно, право впливає на свідомість і волю людей за допомогою мови. Для нашої правової системи характерним є те, що закон орієнтований на звичайних громадян, на відміну від статутних норм англо-американської правової сім'ї, звернених передусім на професійних юристів – суддів, адвокатів. Презумпція знання закону у вигляді формули «Незнання закону не звільняє від юридичної відповідальності» (ч. 2 ст. 68 Конституції України), на нашу думку, не повинна зводитися лише до формального опублікування нормативно-правового акта, адже з поняттям знання пов'язується не лише наявність носія певної інформації, а й осмисленої, зафіксованої в пам'яті інформації. Тому дослідження зрозумілості нормативно-правового акта, зокрема кримінального закону, є актуальним.

До поняття зрозумілості в розрізі праволінгвістичних досліджень якості нормативно-правових актів зверталися Н.В. Артикуца, П.М. Балтанджи, Т.В. Губаєва, С.П. Кравченко, І.І. Онищук, А.С. Піголкін, Ю.Ф. Прадід, Р.О. Стефанчук, А.С. Токарська, Л.І. Чулінда; окремі аспекти мови кримінального закону висвітлено в роботах І.І. Рошиної, Н.Л. Радаєвої, О.Ю. Прадід, Л.О. Симоненко, Н.С. Третьякової, З.А. Тростюк, М.І. Хавронюка. Однак комплексно поняття зрозумілості кримінального закону в науці не досліджувалося.

Мета статті – визначити поняття зрозумілості кримінального закону як однієї з його властивостей, а також розмежувати суміжні з ним поняття ясності, простоти, доступності.

У юридичній техніці зрозумілість відносять до вимог мови права, до своєрідних мовних правил.

Стосовно мовних вимог до нормативно-правових актів у науці спостерігається певна неконкретність, багаточисельність, неузгодженість, відсутність чіткої системи таких вимог. Часто вказується їх перелік без конкретизації, розкриття їх значення. Так, на ясність, точність, доступність, стислість, відсутність пафосності, декларативності, офіційність стилю правових документів вказує Т.В. Кашаніна [4, с. 130–135]. На такі мовні правила, як ясність, точність, стислість, доступність, відсутність пафосності, декларативності правового документа, офіційність стилю правових документів звертає увагу Д.Г. Манько [12, с. 31]. Вимоги до мови нормативного акта розглядає Т.В. Губаєва в контексті аналізу загальних принципів словесної організації нормативних висловлювань, серед яких вказує на принцип коректності, стабільності мовного вираження, інформативності, які забезпечуються єдністю правових понять, ясністю приписів, зрозумілістю, простотою, точністю мовних засобів [3, с. 45]. З.А. Тростюк, узагальнивши вимоги до мови законодавства, окреслила систему вимог, об'єднавши деякі з них одним терміном, усунувши таким чином їх змістовну повторюваність. Так, такі використані терміни, як «точність», «вичерпність», «виразність», «чіткість», учений об'єднує терміном «чіткість» як таким, який є найбільш широким за обсягом, включає інші вимоги, близькі за змістом [18, с. 43]. Аналогічно об'єднує такі

використовувані в літературі терміни, як «однорідність», «стандартизація та формалізованість», «єдність», відповідно, терміном «єдність». Таким чином, З.А. Тростюк окреслила лише п'ять вимог до понятійного апарату Особливої частини Кримінального кодексу України (далі – КК України), ототожнюючи їх із вимогами до мови законодавства: 1) офіційний характер; 2) чіткість; 3) зрозумілість; 4) єдність термінології; 5) стислість [19, с. 45].

Термінологічний зворот «зрозумілість кримінального закону» вимагає з'ясування змісту лексеми «зрозумілість» та словосполучення «кримінальний закон».

У словниках «зрозумілість» визначається як властивість за значенням «зрозумілий», а «зрозумілий» має два значення: «1. Доступний для сприймання, ясний, дохідливий; який має близькі кому-небудь думки, погляди, інтереси і т. ін.; 2. Який має підставу, закономірний» [16, с. 712]. У нашому випадку слід зосередитись на першому значенні. Лексема «доступний» означає «який підходить багатьом, усім; легкий для розуміння; дохідливий» [17, с. 390]; «дохідливий» – «який легко сприймається; зрозумілий» [17, с. 397]. «Ясний» у тому значенні, яке використовується в цьому дослідженні, – «логічний, переконливий, чіткий» [18, с. 656]. Як бачимо, найбільш широким за змістом є термін «зрозумілість», що охоплює всі інші, використовувані в науковій літературі, мовні вимоги до нормативно-правового акта. На доказ того, що «зрозумілість» – найбільш вдалий термін, свідчить і те, що вказані слова утворюють синонімічний ряд, стрижневим словом якого є «зрозумілий», а стрижневе слово – це те, що найбільш повно відображає значення слова, є найуживанішим в мові та стилістично нейтральним.

Отже, семантичний аналіз лексеми вказує на те, що термін «зрозумілість» видається найбільш доцільним, таким, що охоплює такі вимоги до мови законодавства, як ясність, доступність, до-

хідливість, простота нормативно-правового акта.

Звернемось до юридичної літератури, у якій також неоднозначно розглядаються аналізовані терміни. Так, Т.В. Кашаніна надає таке визначення: «Ясність – це простота, зрозумілість правового документа. Правовий документ повинен бути створений так, щоб бути зрозумілим усім особам, на яких він поширюється» [4, с. 130]. Вимозі доступності учений не дає визначення, вказуючи лише на те, що це «дещо інше мовне правило юридичної техніки. Тут мається на увазі не стільки контингент адресатів правового документа, скільки коло осіб, щодо яких здійснюється превентивна, виховна робота. У цьому випадку мова йде переважно про правові акти, які виконують охоронну функцію (Кримінальний кодекс Російської Федерації, Кодекс Російської Федерації про адміністративні правопорушення)» [4, с. 132–133]. Тобто Т.В. Кашаніна вимогу доступності відносить лише до актів окремих галузей права, а ясність або простоту – до усіх.

Іноді доступність розглядають не як властивість мови нормативно-правового акта, а як самостійну категорію. Мається на увазі оприлюднення, опублікування нових нормативних актів, змін до них, тобто належного забезпечення зацікавлених адресатів правовою інформацією. Тут у термін «доступність» вкладається зовсім інше поняття, ніж «мовна доступність».

На доступність тексту нормативних правових актів як певний ступінь їх зрозумілості, що забезпечується їхньою ясністю, простотою та стислістю, вказує І.Б. Биля-Сабадаш [1, с. 37]. Погоджуємося із цією думкою, адже й наш попередній семантичний аналіз таких суміжних понять, як «зрозумілість», «доступність», «ясність», вказує на те, що більш широким за обсягом є перше поняття.

Науковці підкреслюють, що зрозумілість документа значною мірою залежить від мови, якою він написаний, від правильного застосування мовних

норм. Найбільше значення мають точність, доступність, ясність викладу проблеми та висновків [15, с. 85–86]. Таким чином, термін «зрозумілість» слід тлумачити як властивість документа, яка залежить від дотримання певних мовних вимог, зокрема доступності, ясності, простоти.

Зрозумілість – це передусім властивість юридичного тексту, однак це поняття тісно пов'язане з поняттям розуміння як певної дії суб'єкта. У психології розуміння визначається як психологічний стан, який виражає собою правильність прийнятого рішення й супроводжується почуттям впевненості в точності сприйняття або інтерпретації якої-небудь події, явища, факту [13, с. 672]. Виходячи з такої інтерпретації, у психології звертається увага насамперед на суб'єктивний фактор. Однак, розглядаючи поняття розуміння, необхідно враховувати обов'язкове співпадання розуміння як психологічного стану адресата з думкою адресанта певної комунікативної одиниці (у нашому випадку – нормативно-правового акта). На це у свій час вказував ще Є.В. Васильковський: «Сутність процесу розуміння полягає з психологічної точки зору в тому, що умовні знаки, що служать засобом духовного спілкування людей між собою (тобто слова, написи, образи і т. д.), викликають у сприймаючого ті ж уявлення, поняття та відчуття, які пов'язувалися із цими знаками в душі особи, яка їх використала» [2, с. 30].

Звертаючись до поняття «кримінальний закон», що входить до аналізованого термінологічного звороту, не можна оминати дискусію, яка донині ведеться в науковій літературі щодо того, як же найточніше називатися закону, який охороняє найбільш вагомні суспільні відносини. Те, що це не лише «закон про кримінальну відповідальність», уже не викликає сумнівів, про це мова йтиме далі. А от на тому, чи це «карний», «уголовний», «антикримінальний» або все ж «кримінальний» закон, вважаємо доречним зупинити-

ся. Відома позиція М.Й. Коржанського стосовно того, щоб повернути Законіві України його споконвічну київсько-руську назву «уголовний», яка пов'язується з назвою вбивців та покарання. У ст. 3-5 Руської Правди вбивці називались «головниками», а покарання – «головництвом». На цій основі були створені правові норми давньоруського права, за порушення яких відповідали головою. Термін «кримінальний», за словами вченого, походить від латинського «*criminalis*» – злочинний [7; 8]. У подальшому М.Й. Коржанський у назві курсу лекцій використовує термін «кримінальний», хоча й називає його неправильним, таким, що призводить до мовних збочень, і обґрунтовує свою позицію тим, що змушений це зробити, оскільки його пропозицію повернути назву «уголовний» не було прийнято [9, с. 3–4]. Стосовно позиції цього науковця зауважимо, що походження терміна «кримінальний» пов'язують не лише з латинським «*criminalis*», а з латинським «*crimen*» – злочин [10] або ж «*jus criminale*» – кримінальне право [21]. Не можна також не враховувати, що й «*criminalis*» перекладається не лише як «злочинний», а також як «який стосується злочину» [20, с. 135], тобто суфікс «-alis» вказує на приналежність до злочину. Отже, доцільніше дослівно перекласти не «злочинний закон», а «закон, пов'язаний зі злочинами» або «закон про злочин».

Щодо іншого терміна – «карний», який є синонімом до «кримінальний» в українській мові, – зауважимо, що «карний» походить від слова «кара», «карати», а завдання кримінального закону не вичерпуються лише покаранням за вчинене. Призначення сучасного закону – реагувати на вчинене суспільно небезпечне діяння за допомогою різноманітних кримінально-правових заходів, зокрема покарання, кара відходить на другий план, про що прямо зазначається в Кримінальному кодексі України: «покарання має на меті не тільки кару...». Отже, обираючи з двох синонімів, перевагу слід надати

терміну «кримінальний» як такому, що більш вдало передає назву закону.

Ще декілька зауважень щодо терміна «антикримінальний» запропоновано групою науковців (О.А. Кириченко, А.С. Тунтула, Ю.О. Ланцедова, О.І. Шаповалова), які вказують на «не зовсім доречно україномовну співзвучність найменування галузі права з кримінальними угрупованнями» [11, с. 89]. Однак важко погодитися з таким підходом, оскільки назва закону чи взагалі назва, заголовок будь-якого тексту виражає те, про що йдеться в ньому, а ніяк не його ідею (ніхто не заперечує, що кримінальний закон покликаний запобігати злочинам, направлений «проти них»).

Отже, серед пропонуваного термінів «кримінальний закон» є найбільш точним, інформативним, також він є традиційним для української правничої лексики, а тому прийнятний, зрозумілий для широкого загалу.

У криміналістичній теорії склалося класичне розуміння поняття кримінального закону, яке містить певні ознаки: по-перше, це письмовий акт, який має вищу юридичну силу, приймається в установленому порядку, по-друге; цей акт містить кримінально-правові норми, що визначають, які суспільно-небезпечні діяння є злочинними та які покарання слід застосовувати до осіб, винних у їх вчиненні, а також інші кримінально-правові наслідки вчинення кримінального правопорушення.

Не заперечуючи першої ознаки, додамо, що саме текст кримінального закону, тобто письмове словесне його вираження, є формою виразу його змісту. Що стосується другої вказаної ознаки в сучасній кримінально-правовій науці, то дедалі частіше наголошується на більш широкому розумінні змісту закону: кримінальний закон містить інформацію про те, які діяння мають ознаки злочину і які заходи впливу можуть застосовуватися до осіб, що вчинили такі діяння [5, с. 188]; він містить положення, які визначають підстави кримінальної відповідальності та інші

кримінально-правові поняття, що забезпечують виконання завдань, які стоять перед кримінальним кодексом [6, с. 16]; кримінальний закон України через різні обставини визначає також окремі питання, не пов'язані зі злочинністю діяння та кримінальною відповідальністю за його вчинення. Серед останніх, зокрема, можна назвати такі: межі чинності та дії кримінального закону України в просторі й у часі; деякі види обставин, що виключають злочинність діяння; примусові заходи виховного й медичного характеру, що не є покаранням, випадки їх застосування тощо [14]. Тобто сучасна наука справедливо спростовує традиційну тезу про зміст кримінального закону: «Кримінальний закон – це закон про злочин та покарання». Формою ж кримінального закону є його текст як нормативно-правового акта, прийнятого в порядку, встановленому Конституцією України, для прийняття законів.

Говорячи про кримінальний закон у розрізі дослідження поняття його зрозумілості, слід вказати на те, що це певний соціокультурний конструкт, який орієнтований на регулювання групової та індивідуальної активності шляхом комплексного впливу як на всіх учасників кримінальних правовідносин, так і інших осіб. Таким чином, якщо це конструкт, то кримінальний закон вимагає підвищення вимог до його тексту. Якщо він впливає на всіх, а не тільки на тих, хто його застосовує (слідчі, прокурори, судді) або бере участь у відносинах (правопорушник, суб'єкти кримінального провадження), то це вимагає застосування такої мови, яка є зрозумілою не тільки фахівцям у галузі юриспруденції, а й іншим особам, які глибоких юридичних знань не мають.

Виходячи з викладеного, *зрозумілість кримінального закону можна визначити як властивість тексту кримінального закону, яка полягає в дотриманні законодавцем сукупності мовних засобів, направлених на досягнення легкого сприймання й розуміння словесно виражених нор-*

мативних приписів усіма суб'єктами кримінально-правових відносин, а також тими суб'єктами, які є потенційними їх учасниками.

З такого визначення подальшого аналізу вимагають критерії дотримання мовних засобів, направлені на досягнення зрозумілості тексту кримінального закону, які слід досліджувати на всіх рівнях мови: морфологічному, лексичному, синтаксичному, а також стилістичному; взаємозв'язок зрозумілості з такими вимогами до кримінального закону, як точність, чіткість термінології; залежність зрозумілості від суб'єктів сприйняття тексту тощо.

Ключові слова: зрозумілість, вимоги до мови закону, кримінальний закон, зрозумілість кримінального закону.

У статті подається визначення зрозумілості кримінального закону як властивості його тексту. Розмежовуються терміни «зрозумілість», «ясність», «простота», «доступність» нормативно-правового акта. Розкривається поняття кримінального закону як певного соціокультурного конструкту, що орієнтований як на учасників кримінальних правовідносин, так і інших осіб.

В статтє определяется понятие уголовного закона как свойство его текста. Разграничиваются термины «понятность», «ясность», «простота», «доступность» нормативно-правового акта. Раскрывается понятие уголовного закона как определенного социокультурного конструкта, ориентированного как на участников уголовных правоотношений, так и других лиц.

In the article it is determined the concept of criminal law as properties of his text is certain. A concept terms "clearness", "clarity", "simplicity" is "availability" of normatively-legal acts. The concept of criminal law opens up as certain sociocultural construct that is directed as on the participants of criminal realization so of other persons.

Література

1. Биля-Сабадаш І.О. Мовностилістичні правила вираження змісту нормативних правових актів / І.О. Биля-Сабадаш // Форум права. – 2009. – № 1. – С. 35–42.
2. Васьковский Е.В. Руководство к толкованию и применению законов. Для начинающих юристов / Е.В. Васьковский. – М. : Юридическое бюро «Городец», 1997. – 128 с.
3. Губаева Т.В. Язык и право. Искусство владения словом в профессиональной юридической деятельности / Т.В. Губаева. – М. : Норма, 2004. – 160 с.
4. Кашанина Т.В. Юридическая техника : [учебник] / Т.В. Кашанина. – 2-е изд., пересмотр. – М. : Норма : ИНФРА-М, 2011. – 496 с.
5. Козаченко О.В. Кримінально-правові заходи: культуро-антропологічний вимір : [монографія] / О.В. Козаченко. – Миколаїв : Іліон, 2011. – 504 с.
6. Копшева К.О. Уголовное законодательство Российской Федерации и его основания: теоретический аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / К.О. Копшева. – Саратов, 2004. – 19 с.
7. Коржанський М.Й. Уголовне право України. Загальна частина : [курс лекцій] / М.Й. Коржанський. – К. : Наукова думка ; Українська видавнича група, 1996. – 106 с.
8. Коржанський М.Й. Кримінальне чи уголовне? / М.Й. Коржанський // Юридичний Вісник України. – 1997. – 2–15 січня. – С. 17–20.
9. Кримінальне право і законодавство України. Загальна частина : [курс лекцій] / за ред. М.Й. Коржанського. – К. : Атіка, 2001. – 432 с.
10. Кримінальне право України. Загальна частина : [підручник] / [Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін.] ; за ред. професорів В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – К. ; Х. : Юрінком Інтер ; Право, 2002. – 416 с.
11. Ланцедова Ю.А. Суцність антикримінальної і гражданської отрасли права и судопроизводства как антиделиктных юридический наук / Ю.А. Ланцедова, А.С. Тунтула, О.И. Шаповалова, А.А. Шведова // Молодий вчений. – 2014. – № 5(08). – С. 89–92.
12. Манько Д.Г. Юридична техніка й технології : [курс лекцій] / Д.Г. Манько. – Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2014. – 192 с.
13. Немов Р.С. Психология : [учебник] : в 3 кн. / Р.С. Немов. – 4-е изд. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – Кн. 1 : Общие основы психологии. – 688 с.

14. Пономаренко Ю.А. Чинність і дія кримінального закону в часі : [монографія] / Ю.А. Пономаренко. – К. : Атіка, 2005. – 288 с.
15. Правнича лінгвістика : [навчальний посібник] / [Г.П. Проценко, Л.М. Шестопалова, О.Ф. Прохоренко та ін.] ; за заг. ред. С.М. Гусарова. – К. : ПАЛИВОДА А.В., 2010. – 312 с.
16. Словник української мови : в 11 т. / за ред. І.К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1970– . – Т. 3 : З–К. – 1972. – 744 с.
17. Словник української мови : в 11 т. / за ред. І.К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1970– . – Т. 2 : Г–Ж. – 1971. – 550 с.
18. Словник української мови : в 11 т. / за ред. І.К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1980– . – Т. 11 : Х–Ь. – 1980. – 699 с.
19. Тростюк З.А. Понятійний апарат Особливої частини Кримінального кодексу України : [монографія] / З.А. Тростюк. – К. : Атіка, 2003. – 144 с.
20. Трофимчук М.І. Латинсько-український словник / М.І. Трофимчук, О.М. Трофимчук. – Львів : Видавництво ЛБА, 2001. – 694 с.
21. Фріс П.Л. Кримінальне право України. Загальна частина : [підручник] / П.Л. Фріс. – К. : Атіка, 2004. – 488 с.